

Академик Зоран ЛАКИЋ

ВРИЈЕМЕ И ДИХОТОМНО БИЋЕ ИСТОРИЈЕ

Тема расправе „Вријеме и прогрес – Црна Гора на размеђу миленијума” је, с разлогом, окупила запажен број учесника. Добро је што је активно промишљају филозофи, социолози, правници, економисти и истакнути стручњаци медицинских и техничких наука. Свестрано сагледана, она може да буде добар поук за будућност, јер свака од наведених научних дисциплина има свој посебан приступ прошлости. Ријеч је о великом мотиву – када се заиста, у име прогреса, мора рећи докле се дошло у свакој научној дисциплини појединачно, или, макар, докле се стигло у ширим научним областима, којима оне припадају. Да би били објективни у процјени, мора се знати одакле се пошло. Та чињеница сама по себи наговјештава тешкоће које није лако сагледати без дубље, студиозније свеукупне елаборације овог научног проблема. Јер, у много чему још увијек није се изашло ни на старт, одакле се креће ка крајњем циљу. Оно што је за неке крај стваралачког успећа, за многе је тек сами почетак. И обратно.

У мноштву учесника овога скупа најмање је историчара, што је индикативан податак. То је упозорење на опасност да тема расправе остане нецјеловито и недовољно сагледана, можда са најзначајније стране. Охрабрење, ипак, уноси податак да свака стваралачка дисциплина има и своју историју, које све заједно партиципирају у времену и простору управо са становишта укупног прогреса.

Један наш пјесник – академик (Жарко Ђуровић) се питао – *шта је вријеме?* У какав га облик треба смјестити? Шта од њега тражити? Поставио је себи и много других питања која су га инспирисала као пјесника на сопствени одговор. Слиједећи ову мисао отвара се и питање – шта је вријеме са становишта науке, *историјске науке*, као тема која је у нашем фокусу. При томе имамо у виду запажање – да историја тромо корача а да се вријеме мјери свјетлосним годинама. Наука га види у историјским процесима од којих су неки дугог трајања; види га у догађајима који су по својој трајању били само историјски трен, и утицали на даље

процесе. Сваки догађај је усклађен са захтјевима времена. Он се не мијења сам по себи – већ наш суд о њему. А наш суд је подложен многим утицајима. Такође и суд о личностима – од којих су неке имале снажан утицај на историјске токове и као такве обиљежиле своје вријеме.

Историја је увијек била свједок свога времена (*Testis temporum*). То њено свједочење ограничавала је историјска дистанца – на једној страни, а на другој њено дихотомно биће. Можда и због тога историја није увијек била и – свјетлост истине (*Lux veritatis*). Неки други разлози засметали су јој да буде оно што се увијек од ње очекује – праведни судија (*Arbitar partium et gentium*). Зато се понекад и посумњало да је – учитељица живота (*Magistra vitae*). Живимо у времену када се све више чује глас који је оспорава. Оптужује се историографија или уопште друштвене науке чак и за оно што чини објективну историјску реалност, односно за ход историје кроз вјекове. Оглашава се кривом за неке историјске промашаје, „за чудесне историјске промјене” које су се десиле или се дешавају, управо, у наше вријеме (неповољна демографска кретања – „бијела куга”, тежак положај села, недостатак енергије, за тежак друштвени положај школства, науке и културе) јер упозорава „куда плови наш брод”.

Није историографија измислила ослободилачку борбу дугог трајања, по којој је Црна Гора препознатљива, већ је само одсликала те историјске процесе – онаквим какви су они уистину били, и настојала да их оцјењује, свјесна да нема коначних научних истина; историјски судови о прошлости припадају свакој генерацији, у његошевском смислу: „пас свакоји своје бреме носи”. Нијесу историчари иницирали борбу у балканским ратовима, нити борбу за уједињење 1918. године, отпор фашизму 1941-1945. и Стаљину 1948. године, нити борбу за самоуправну и несврстану Југославију. Није историографија иницирала династичке сукобе из времена прије и послје уједињења 1918. године, већ су се све те историјске појаве и догађаји дешавали као реалност историјских токова. Није историографија утицала на овакво или онакво расположење народа. Њена „одговорност” је само у томе што је настојала да га објасни. Другима је препуштала усмјерење и разне прогнозе. И ту је вријеме она категорија која допушта дубља понирања и стваралачку надоградњу.

Историја се оптужује да све мање учи и да све више заобилази истину. Стога је озбиљно упозорење да се од историје не прави комедија, а од историјске истине – велика лаж. У истом смислу ваља схватити и оцјене да смо све више уморни од историје и њених наручених „реформатора”, који се, по правилу, увијек јављају у турболентним временима, нарочито у времену хаоса које рађа свијет равнодушних. Можда с разлогом. Али има и наручених захтјева да се све не чује и све не види. Или, пак, да се види у кривом огледалу. При томе имам у виду наводно научне поруке са страница жуте штампе. Ево једне најновије. Цитирам: „...дао Ти Бог да будеш и под Турчином и под Швабом и под Талијаном и под Бугаром

и под било ким, недао Ти Бог да будеш под Србином..." (*Црногорски књижевни лист* – Подгорица – 15.06.2002). Није у питању одавно одбачена теза о „предодређеним за насиље”.

Управо због ових и оваквих „научних открића” – неистомишљеници се квалификују као непријатељи Црне Горе. Упозоравајуће су ријечи црногорског митрополита, које долазе из Вашингтона. Цитирам: „Сада као поглавар – 800 година старе цркве, налазим се у ситуацији прогоњеног – од дијела власти, који је до јуче био, у Централном комитету (КПЈ) и који сада под плаштом борбе за људска права, покушава да ту агонију цркве – продужи”. (*Глас Црногораца*, 15.06.2002).

Један велики познавалац историје Црне Горе (акад. Сретен Вукосављевић) записао је прије пола вијека да је Црна Гора „земља са много историје. У овако мало простора и овако мало народа – ретко је где стало оволико историје”. Да ли се и у ово наше вријеме ствара „много историје”, које ће будуће генерације историчара моћи тешко научно да елаборирају. Сличну мисао чуо сам од мог колеге универзитетског професора из Сарајева, иначе Муслимана, који ми је рекао да се најбоље осјећа на терену историје Црне Горе јер се „има много тога рећи”. Ту истину уочава сваки истраживач. То „мноштво историје” као да је засметало „реформаторима школске историје”, који желе да је „растерете” управо у оним тематским блоковима који јој дају основно обиљежје. На тезу да се пријатељи мијењају а да је интерес трајан, одговор наше традиције је био – у старог душманина не треба тражити новог пријатеља и, ко неће брата за брата – имаће туђина за господара. Спроведене анкете међу ученицима не потврђују задату тезу ни о „опширности опште историје” – на штету „националне историје”. Напротив, ученици су веома заинтересовани да што више науче о „развитку људског друштва”. (*Васишићање и образовање*, бр. 1/2002, стр. 211). Уосталом, актуелна глобализација, о којој ученици такође – знају, инсистира на општем, и поред оправданих упозорења, на коју указује данас један од водећих европских историчара Алберто Тенети ријечима: „Ја сам забринут овом врстом процеса који иде против коријена, против аутономије, против историјске личности народа”.

Наведено „подучавање” и захтјев да се коригују историјски токови највише се односи на савремену историју. Од најстаријих времена до наших дана. Сјетимо се само времена Милоша Обреновића и Вука Караџића, и често помињане анегдоте везане за њихов међусобни однос, која је, у ствари, сушта истина дужег трајања. Кнез Милош је поручио реформатору Вуку – или ће писати како он каже, или од намјераване Вукове историје – неће бити ништа. У нашем савременом добу – готово сваки Милош би желио да има свога историчара. Има, наравно, и Вукова који се вуковски боре противу тих Милоша. Али и то зависи од времена и прогреса, историјске и других наука.

Писати савремену историју, а у ово наше вријеме – и било коју историју – значило је и значи – излагати се великим ризицима, или, најблаже речено – великим непријатностима. Најскромнији дио научне историографије код нас и у свијету припада, заправо, савременом добу, иако је, баш, тај период прекривен књигама – аматера и лаика; од поплаве такве литературе не виде се ријетке, али значајне историографске студије. На другој страни, ријетки су историчари који осмишљавају историјске токове у ходу историје, историје која корача и чији смо судионици. Процеси дугог трајања, тако карактеристични за ове просторе и ово поднебље – још нијесу ни завршени, а кнежеви нашега доба хоће да их усмјеравају *Pro domo sua*. Није ријеч о повећаном интересу за прошлост, већ о настојању да се она стави у функцију садашњости: да се историја инструментализује занемаривањем начела да се пише како је уистину било. У ствари, ријеч је о нескривеном настојању да се контролисана садашњост трансформише као истина за сва времена, упркос научном начелу да нема коначних научних истина и да свака генерација историчара даје свој суд о прошлости – даљој или ближој, а поготово оној чији је свједок. Историцари – ствараоци су, такође, дужни и обавезни да се досљедно држе историјских извора и да уважавају научно провјерене резултате претходних генерација историчара.

У наше вријеме предност над науком имају публицистика и журналистика. Масовни медији – телевизија и штампа, популаришу самозване научнике, који сију заблуде о историјској прошлости у широкој популацији, па чак и код образованих лаика. Много је оних који, по правилу, улазе у област која им је мало позната, па на основу површних истраживања и непровјерених (кривих) информација и уз обилату финансијску помоћ политичке елите – утичу на промјену објективних оцјена о прошлости и садашњости. Уз то агресивно и дрско насрћу на научне ауторитете и више пута провјерене научне истине – без икакве аргументације, без научне елаборације, а то значи – без покрића са становишта одређене идеологије – страначке или клановске. На такве је мислио Меша Селимовић – остављајући сљедећи запис: „Сваких отприлике пола вијека – на овим просторима дешава нам се – да мудраци бивају ућуткани, да будале зајашу, да се фукара обогати”.

Присјетимо се само разних оцјена догађаја и личности. За многе догађаје прво је речено да имају историјско значење – чак да су камени међаши наше прошлости, да би се, затим, изводио потпуно супротан суд, све до тоталног оспоравања. Такви преокрети одударају од бића науке које схвата и третира историју као процес дугог трајања. Заборавља се да се на крају историјског процеса – све боље види и сагледава, па су и оцјене реалније и објективније. Неријетко није у питању нова грађа, нити ново читање старих докумената, већ просто силовање историје. Тако се неким ослободилачким ратовима почео да губи онај ослободилачки ка-

рактер; претворени су у нешто неодређено, с тенденцијом да буду избрисани из нашег памћења. О бијелом терору доста је писано; црвени терор је остао даље затамљен – и поред велике историјске дистанце. Присјетимо се само оцјена о уједињењу 1918. године – и „окупације” Црне Горе, затим рата 1941-1945. године, па периода „вршег мира хладног рата”, у ствари сукоба Југославије и СССР-а; већ је заборављено на политику не-сврставања и самоуправни социјализам „са људским ликом”, по чему је препознана Југославија и Црна Гора у њој. Код питања уједињења 1918. не могу се поистовјетивати садашња мјерила интеграције и дезинтеграције – са онима из времена настанка заједничке државе. Треба испоштовати критеријуме и прошлих времена, али им се не смије робовати, нити их механички примјењивати. Лажни цар Шћепан Мали, алијас др Јован Баљевић – казивао се у своје вријеме (18.в.) као Албанац. Вјероватно у то вријеме – та одредница није имала садашње значење. Династи Петровићи, од родоначелника Владике Данила до посљедњег краља Николе – пуних 220 година казивали су се Србима, што је њихово осјећање и одређење које им се не може спорити. Нијесу они због тога били – ни мање нити више – Црногорци. Педесет година касније – један угледник из Црне Горе оставиће запис – ко није добар Србин – тај није добар ни Црногорац. Једини потомак династије Петровић – Његош по мушкој линији – данас се осјећа и казује као Црногорац. То му осјећање нико не може спорити – нити у име чега.

Најсвјежији примјер су Муслимани са наших простора. Недавно су се осјећали Србима, Југословенима, Црногорцима – и увијек су знали своје поријекло. Када им је пружена прилика да вјерско осјећање искажу националним – они су то урадили. Ни ту нема спора, јер је ријеч о осјећањима. Данас се неки од њих осјећају Бошњацима. И то је у реду. Али није у реду да се тако третирају и они преци који никада нијесу ни чули а камоли прихватили тај појам.

Уопштавање наведених и других примјера упућује на закључак да се ускраћује слобода одређења и угрожава добровољност као демократска категорија. То историчари знају боље од других, зато смо нагласили да је штета што се више не чује и не поштује глас историјске науке. У тој тако реформисаној прошлости још више су страдале историјске личности. Наш књаз и краљ Никола је најбољи примјер. Државник који је био 60 година владар Црне Горе и више него толико „изгнаник”, у смислу да му се гроб налазио у туђини, данас се без критичке опаске означава за понос Црне Горе и њене традиције. Нијесу остали поштеђени и неки други великани по којима се Црна Гора препознавала и препознаје. Патријарх др Гаврило Дожих био је личност која је изазвала дивљење читавог слободољубивог свијета и добила изузетно повољну научну оцјену свога свеукупног рада и посебно доприноса побједи над фашизмом у II свјетском рату 1941-1945. године, у „реформисаној” историји се квалификује

као личност која је „промовисала издају, подвалу и друге облике насиља над Црном Гором, као и њену окупацију и анексију спроведену од стране Србије”, а да се при томе не спомене нити један релевантан извор, већ се намеће субјективно мишљење као објективна истина.

Свако казивање о антифашистичком рату 1941-1945. године почињало је и завршавало се причама о Титу. Одмах после његове смрти превреднован је: од „маршала Тита јуначкога сина”, што „мајка само једном рађа”, или више не рађа, од „Тита генија” и „љубичице плаве и бијеле” – дошло се до Тита „шармантног гарикуперског тиранина”, што свакако не припада научној историји. Али – свеједно: историчари су криви, јер се и тако писало и пише о једној неспорној историјској личности савременог доба. У ствари, афирмација или рушење бившег вође рађа идеју за појаву новог вође – „без ријечи и мане”. Нови вођа тако личи на оног старог који се приказује без мана, иако их је имао. Онда се у старом вођи одсликава нови вођа. Ту технологију је забиљежила историја и на нашим просторима. Осавремењивање тражи и одговарајући прототип. (стр. 37)

Доста се о томе писало, али се поставља питање – докле се дошло. Да ли је данас нешто јасније? Запоставља се дихотомно биће историје? У сваком случају – отвара се могућност фалсификовања историјске реалности или макар њеног осиромашења. Најбољи примјер за то су поновљене и одбачене приче о Црногорцима као „црвеним Хрватима”, Дукљи и „дукљанском народу”.

Враћајући се основној тези – рећи ћу, најзад, нијесу историчари писали ни текст, нити компоновали музику која свако јутро са ТВЦГ испуњава наше домове, који нас подсећају „нека траје ово срећно доба” – а у ствари то је вријеме када се не може саставити крај са крајем.

Размишљајући о сличној ситуацији у једној другој земљи у транзицији, један руски историчар каже: „У разговору младих све рјеђе се чују ријечи ’част’ ’достојанство’, ’дуг’... и све чешће ’рекет’, ’мафија’, ’длакава шапа’. И што је најстрашније, те ријечи се изговарају са поштовањем, чак и са поносом”. У аналитичком тексту *Истини у посљедној инстанци*, (који је објављен у најновији броју *Васиљана и образовања* /2/2002, стр. 133) нуди се и одговор. Цитирам: „Спонтано сам дошао и до одговора: криво је образовање. Нахранили су нас, прво, кашичицом гриза, а потом и жвакаћим гумицама. То су ’истине’ у посљедној инстанци. Код нас се, за трен ока, као помоћу чаробног штапића, појавило ’врло образовано покољење’. Појавила се дјевојчица која је, колико још јуче, рецитовала монолог Наташе Ростове из Романа ’Рат и мир’, а данас цинична проститутка по позиву. Појавио се и дјечак, који је у школи недавно био сјајан математичар, а сада врхунски варалица на картама и мафијаш свјетског ’угледа’. Треба ли њих да окривимо?! Па то би било богохуљење”. И даље: Његош је у исто вријеме понос Црне Горе, јер му се, ето, споменик подиже у Риму, али се истовремено оптужује за „геноцид” – због

истраге потурица у Горском вијенцу и зато је знатно редуциран у школској лектури. Да не наводимо како су прошли они мање значајни, који су, такође, давали значајан печат своје времену – на понос државе и народа. Умјесто закључка овог тематског блока навешћу опет запис Меше Селимовића: „Сваких отприлике пола вијека – на овим просторима дешава нам се – да мудраци бивају ућуткани, да будале зајашу, да се фукара обогати”.

Наведене тешкоће у сагледавању и научном обликовању – не само ових питања из историје Црне Горе, уочили су и прије мене многи историчари, па су оставили запис – да је тешко писати историју Црне Горе и још теже бити историчар у Црној Гори. Очито да историјски процеси нијесу тако једноставни како се у први мах чини и како се желе приказати. „Лако је биљежити оно што се види, али је тешко видјети – оно што вриједи да се забиљежи” (Слободан Јовановић). Умјесто научне расправе испољава се тенденција да се ућутка научна истина. А зна се да тамо гдје истина трпи, и човјек је на губитку. Оптимизам улива провјерено сазнање да се истина никада не гаси, па тако ни научна истина о ходу историје кроз вијкове. При томе смо увјерени да нема коначних научних судова – поготово не о оним питањима која се отварају у ходу. Нема свевремених истина; још мање једновремених; оне су подложне и порозне. За њима се трага по задатку а трагачи су изван струке – било које. Свака истина се може надопуњавати. То је услов напретка науке. Свака генерација и свако вријеме носе своје бремене одговорности и дају свој научни суд о свим питањима историје. У томе је суштина дихотомног бића историје.

